

olan tarihten çıkarılabilmektedir (BA, HH, 49961 ve 50298, bu tasnifteki aynı tip pek çok örnekten ikisidir). Tanzimat'tan sonra gerek arz tezkirelerine gerekse iradelerle tarih konulmaya başlanmıştır. Uzun süre telhisler gibi arz tezkirelerine de imza atılmayıp sadece arzın altına bir "mim" (م) harfi konulurken asrın son çeyreğinden itibaren arzın altında sadrazamın, iradenin altında ise Mâbeyn başkâtibinin imzası da yer almıştır. Bununla beraber 1295'te imzalı arz tezkireleri yanında hâlâ imzasızlara da rastlanmaktadır (10 Cemâziyelevvel 1295/12 Mayıs 1878 tarihli arz tezkiresi imza ihtiva ettiği [BA, İrade-Meclis-i Mahsus, nr. 2755] halde 12 Receb 1295/12 Temmuz 1878 tarihlide sadrazam imzası yerinde yine "mim" harfi bulunmaktadır [İrade-Dahiliye, nr. 62720]). Arz tezkirelerinde başlangıçta genellikle "seniyyü'l-himemâ, kerimü's (behiyyü's) -şiyemâ, devletlü, atüfetlü efendim hazretleri" yahut "seniyyü'l-himemâ, inâyetlü atüfetlü efendim hazretleri" gibi elkablar kullanılırdı. Sadrazamın, Mâbeyn başkâtibinden yaşça büyük olması halinde "atüfetlü"-den sonra bir de "oğlum" kelimesi eklendiği de olurdu (Rauf Paşa'nın yukarıda numaraları verilen arz tezkireleri). Bilhassa asrın sonlarına doğru "atüfetlü efendim hazretleri" gibi kısa elkablar daha fazla kullanılır olmuştur.

Sadrazam tarafından padişaha iletilmek üzere Mâbeyn'e sunulan arz tezki-

relerinden başka alt makamdan üst makama resmî mahiyette yazılan dilekçelere de arz adı verilir. Tarih bulunmayan, sadece alta imza atılan arzların da "arz-ı benedeği budur ki", "dergâh-ı felek-medâr ve bârgâh-ı gerdûn-iktidâr türâbına arz-ı benede-i bî-mikdâr budur ki", "atebe-i gerdûn-iktidârda arz-ı benede-i bî-mikdâr ve zerre-i hâksâr oldur ki" (TSMA, nr. E 6134), "südde-i seniyye-i saâdet-nişân ve atebe-i adâlet-unvâna arz-ı benede-i nâtüvân oldur ki" (Niğbolu kadısının arzı: TSMA, nr. E 5794) vb. çok değişik başlangıç formülleri vardı. Kadı ve nâibler tarafından sunulan arzlarda genellikle arz yerine çok defa ma'rûz kelimesi kullanılırdı. Yine kadılar tarafından sunulan arzlarda daha XVI. yüzyılda bile tarih atıldığı görülmektedir (meselâ İstanbul kadısı nâibinin "evâil-i Şâban" 917/24 Ekim-2 Kasım 1511 tarihli arzı: TSMA, nr. E 6051). Nitekim "evâhir-i Safer" 1017 (17-26 Mayıs 1608) tarihli bir kadılık beratında da kadının göndereceği arzlara tarih koymasına gerektiğine beratın sonunda işaret edilmektedir (BA, İbnülemin-Tevcihât, nr. 20). Arzların altına genellikle "ez'afû'l-ibâd" denilerek isim yazılır veya mühür basılırdı. Bazan da hem imza hem de mühür kullanılırdı. Sadece mühür kullanıldığına, mühürlerin benzer olması ve sahibinin sıfatının mühürde bulunmaması halinde İstanbul dışından gönderilen arzlarda karışıklıklar meydana gelebildiğinden, 1846'da arzlarda mühür ve imzanın bir arada kullanılması hususunda taşra valiliklerine emirler gönderilmişti (Bosna eyaleti müşiri Elhâc Halil Kâmil Paşa'nın "gurre-i Rebîülevvel" 1262 [27 Şubat 1846] tarihli tahrirâtı: BA, Cevdet-Dahiliye, nr. 3968).

Alt makamdan gelen bir arz, bazan sadrazam tarafından arzın üzerine yazılan kısa bir telhisle padişaha sunulur, padişah da kararını bildiren hatt-ı hümayunu üst kısma yazardı.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, A. DVN, Hatt-ı Hümayun ve irade tasnifleri belgeleri içindeki arzlar; TSMA'daki arzlar; Teşrifatizâde Mehmed, *Defter-i Teşrifât*, İÜ Ktp., TY, nr. 9810, vr. 49^a-50^a; Mustafa Münif, *Defter-i Teşrifât*, İÜ Ktp., TY, nr. 8892, vr. 91^a-92^b; *Teşrifât-ı Kadîme*, s. 91-96; Abdülkadir Özcan, "Fâtih'in Teşkilât Kanunnâmesi ve Nizam-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi", TD, sy. 33 (1982), s. 33-34; Uzunçarşılı, *Merkez-Bahriye*, s. 30-35; a.mlf., *Saray Teşkilâtı*, s. 68-69; a.mlf., "Kayserili Ahmed Paşa Hakkında İkinci Abdülhamid'in Bir hatt-ı Hümayunu", *TTK Belleten*, VII/27 (1943), s. 523.

MÛBAHAT S. KÛTÛKOĞLU

ARZ

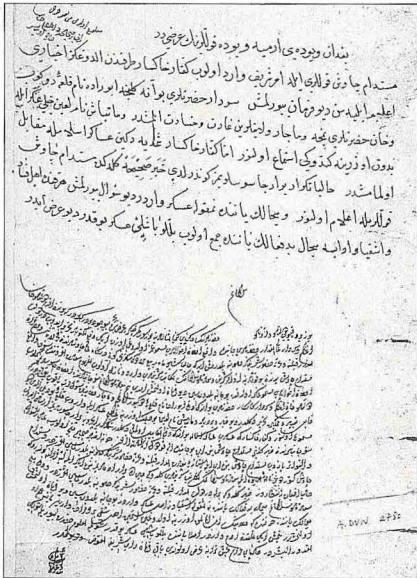
(العرض)

Yeryüzündeki bir noktanın ekvatora olan uzaklığını ifade eden coğrafya ve astronomi terimi.

Arz sözlükte "genişlik" demek olup tülün karşıtıdır. Bugünkü Türkçe'de arz terimi enlem, tül terimi de boylam kelimeleriyle ifade edilmektedir. Arz ve tül kelimelerinin coğrafya ve astronomi terimi olarak İslâm dünyasında ne zaman kullanılmaya başladığı bilinmemektedir. Batlamyus ve daha sonraki Yunan astronomlarında enlem platos (genişlik), boylam da mēkos (uzunluk) kelimeleriyle ifade edilmiştir. Buna göre arz ve tül, bu kelimelerin Arapça'ya tercüme edilmesi suretiyle terimleştirilmiş olabilir. Nitekim bu Yunanca kelimeler Latince'ye de aynı sözlük anlamdaki lattudo ve longitudo kelimeleriyle çevrilmiştir. Bugün Batı dillerinde arz ve tül karşılığı olarak latitude ve longitude terimleri kullanılmaktadır.

Bir noktanın dünya üzerindeki yeri, coğrafi koordinatlar denilen arz ve tül daireleri yardımıyla belirlenir. Arz daireleri (enlem) ekvatora (hattü'l-istivâ) paralel olarak geçtiği farzedilen dairedir. Bu sebeple bunlara paralel daireler veya kısaca paraleller denir. Ekvatora dik olarak geçtiği ve kutupları birleştirdiği farzedilen büyük daireler ise tül daireleri (boylam) adını alır. Ekvatorla kutuplar arası 90 dereceye bölünmüş ve güneydekilere güney enlemi, kuzeydekilere kuzey enlemi, ekvatora yakın olanlara alçak enlem, uzak olanlara yüksek enlem ve ortadakilere de orta enlem adları verilmiştir. Ekvator da 360 boylam derecesine bölünmüştür. Bugün İngiltere'deki Greenwich gözlemevinin bulunduğu yerden geçen boylam başlangıç boylamı olarak kabul edilmekte ve bunun doğusundakilere doğu boylamı, batısındakilere batı boylamı denilmektedir. Eski-den başlangıç boylamı olarak Paris, İskenderiye, Bağdat gibi şehirlerden geçen boylamlar alınırdı. Enlem ve boylam derecelerinin her biri 60 dakikaya ve her dakika da 60 saniyeye bölünmüştür; gerektiğinde saniyeler de 60 sâliseye bölünüp ondalık olarak hesap edilir. Bir enlem derecesinin yaklaşık uzunluğu (iki enlem arasındaki mesafe) 111 kilometredir; ancak yer küre bir sferoid (küresimsi, basık küre) olduğu için bu uzunluk yüksek enlemler arasında biraz değişmektedir. Bir boylam derecesinin uzunluğu

Boğdan voyvodasının arzı, sadrazamın telhisi ve padişahın hatt-ı hümayununu ihtiva eden bir belge (BA, A.DVN, 21, V. 1007)

ise ekvator üzerinde yaklaşık 110 km. olup kutuplara doğru gidildikçe kısalır ve kutupta sıfıra düşer. Bir yerin enleminin doğrudan ölçülmesi mümkün olmadığından astronomik gözlemlerle hesap edilerek bulunur ve şekül doğrultusuyla ekvator düzlemi arasında kalan açıya astronomik enlem denir. Aynı şekilde dünyanın merkezini o yere birleştiren doğrunun ekvator düzlemiyle yaptığı açıya da oranın jeosantrik (yer merkezli) enlemi denilmektedir. Haritalarda kullanılan coğrafi enlem ise yer kürenin normal doğrusunun ekvator düzlemi ile yaptığı açıdır. Astronomik enlem, o yerin şekül çizgisindeki sapma (inhiraf) kadar jeosantrik enlemden farkeder; uygulamada her üç enlem de birbirinden çok az farklıdır. Tarih boyunca bir yerin enlem ve boylamının belirlenmesi için değişik metotlar bulunmuş ve teknik imkânlardaki gelişmelere bağlı olarak zamanla daha doğru sonuç veren yeni metotlar ortaya çıkarılmıştır.

Gök küresi üzerinde de coğrafi koordinatlara benzer bir şekilde enlem ve boylamlar yardımıyla bir gök cisminin yerini belirlemek mümkündür. Bu koordinat sistemine ekliptik enlem ve boylam denir. Bu koordinatlar ekliptik (hüsuf) veya tutulma dairesi, gök küresinin ekvatoru ve gök küresinin kuzey ve güney kutuplarını birleştiren daireler kullanılarak tarif edilir. Gök küresi üzerinde Y bir yıldızı, K kuzey kutbunu, E ekliptiğin eğimini gösterdiğine göre (bk. şekil), Y yıldızının ekliptik enlemi şeklindeki θ açısı ve ekliptik boylamı λ açısıdır. Bu sistemde ekliptik dairesi önemli bir rol oynar. Buna göre bir Y yıldızının θ ekliptik enlemi, onun ekliptik dairesine olan açısal uzaklığıdır. Bu açı coğrafi koordinatlarda olduğu gibi 0° ile 90° arasında ölçülür. Güneşin gök küresi üzerindeki yıllık hareketi sırasında onun θ ekliptiği, yani ekvator düzlemi ile yaptığı açı 0° ile $23^\circ 27'$ arasında değişir. 21 Mart'ta ve 23 Eylül'de $\theta = 0^\circ$ ve 22 Haziran ve 21 Aralık'ta $\theta = 23^\circ 27'$ dir. Mev-

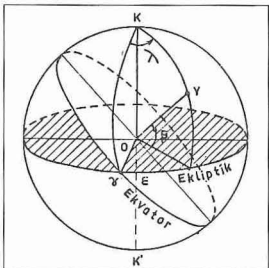
sim dönümü olan bu günlere inkılâp günleri denir. Ekliptik boylam ise kutuplardan geçen büyük daire ile yıldızdan ve ilkbahar noktasından geçen büyük daire arasındaki açıdır.

Dünya üzerindeki noktaların coğrafi koordinatlarla gösterilmesinin eski Yunan astronomlarına kadar uzandığı bilinmektedir. Batlamyus, Coğrafya kitabında Hipparkhos (İslâm kaynaklarında Ebarhus) ve Tirli (Surlu) Marinus'un enlem ve boylam kullandıklarını naklediyor. Marinus'a göre meskûn dünyanın en kuzey noktası, enlemi 63° olan Thule (Sulin) adasıdır ve uzaklığı da kendi bulunduğu yere 31.500 staddır (1 stad: 185 m.). Marinus, en güneydeki meskûn noktayı ise 87° ve 43.500 stad olarak hesaplamıştır. Coğrafya kitabının tercümesinde buraya "dâiretû inkılâbî's-siteviyye" (kış inkılâbı dairesi) denildiği görülmektedir (Kitâb-ı Coğrafya Tercümesi, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2610). Matematik coğrafyanın kurucusu olan Batlamyus, Coğrafya kitabında bilinen dünyanın önemli yerlerinin enlem ve boylamlarını vermiştir. Bu kitabın Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde (Gayri İslâmî Yazmalar, nr. 27, 57) Yunanca bir nüshası bulunmaktadır.

Bir yerin arz ve tülünün bilinmesi ibadet zamanlarının, mübârek günlerin ve camilerle mescidlerin kible istikametlerinin doğru olarak tesbit edilmesi bakımından son derece önemli olduğu için İslâm âlimleri ilk devirlerden beri bu konuyla yakından ilgilenmişlerdir. İbadet zamanlarını tayin eden ilm-i mikât önemli İslâmî ilimlerden biridir ve bu ilimle uğraşanlara da muvakkit denir. Fetihler arttıkça genişleyen İslâm dünyasında idare, ticaret ve gemicilik alanlarındaki gelişmeler ve ihtiyaçlar da İslâm bilginlerinin coğrafyaya ve yer tayini problemlerine büyük önem vermelerini gerektirmiştir. Milâdî IX. asırda, daha önceleri Basra körfezi ve Endonezya adaları arasında çok yaygın olan ticarî ilişkiler Çin'e kadar ulaşmış ve çok gelişmişti. Denizcilik için arz ve tül derecelerinin bilinmesi çok önemli olduğundan İslâm dünyasında "mesâlik" (gidilen yollar) ve "memâlik" (ülkeler) adlı pek çok kitap yazılmış, denizci ve seyyahlara coğrafi koordinatlarla yol gösterilmiştir. Bunlardan biri İbn Hurdâzbih'in (ö. 300/912) *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik* (Leiden 1887) adındaki kitabıdır. *Hudûdü'l-âlem* de (Leningrad 1930) bu cinsten bir eserdir. Ancak bunların en

önemlisi, Bîrûnî'nin *Tahdîdü nihâyâtü'l-emâkin* (Kahire 1962) adlı kitabıdır. Rasat yeri olarak Gazne'yi kullanan Bîrûnî, bu eserinde İslâm dünyasındaki çeşitli yerlerin arz ve tüllerini kendisinden önce gelen astronomların buldukları değerlerle karşılaştırarak vermiştir. Bu kitabın bilinmeyen bir müellifin yaptığı *el-Mesâlik ve'l-memâlik* adlı şerhi Edward S. Kennedy tarafından *A Commentary upon Biruni's Kitâb tahdîd al amâkin* (Beyrut 1973) adıyla yayımlanmış ve eser bugünün terminolojisi kullanılarak açıklanmıştır. 749'da (1348) İbn Fazlullah el-Ömerî'nin yazdığı *Mesâlikü'l-emşâr fi memâlikü'l-emşâr* adlı kitabın bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Ayasofya, nr. 3415-3439). Fuat Sezgin tarafından tıpkıbasımı yapılan bu kitapta müellif kendinden önceki astronom ve coğrafyacıların çoğu gibi yalnız coğrafi koordinatları değil, bunun yanında arz-ı semâvî ve tül-ı semâvî adlarıyla astronomik koordinatları da vermiştir. Ortaçağ'da gerek astronomi ve coğrafyanın, gerekse o zamanlar kuvvetle benimsenen gök cisimlerinin insanların kaderi üzerinde rol oynadığı inancının etkisiyle yıldızların doğuş ve batışlarına, hareketlerine, birbirleriyle göre aldıkları durumlara, bunlara ait kanunların bulunmasına ve bu bilgilerin bir araya toplandığı zîc* ve cetvellerin yapılmasına önem verilmiştir. İslâm astronomları coğrafi arzı, kendilerinden öncekiler gibi nisbeten basit bir şekilde, fakat eskilerinkinden daha mükemmel olan irtifa aleti, semtû'r-re's daire ve tahtası, rubu' dairesi ve tahtası gibi kendi icat ettikleri aletler ile eskiden beri bilinen usturlap, zâtû'l-halak ve gök küresi gibi aletler kullanıp daha hassas gözlemler yaparak buldukları trigonometri formülleri yardımıyla belirlemişlerdir.

Bir yerin arzını bulmak için daha çok inkılâp günleri denen mevsim dönüşümünde, zeval vakti güneşin hattû'l-istivâdan irtifainı, yani semtû'r-re'se (baş ucu noktası, zenith) olan uzaklığını veya gök kutbunun irtifainı tesbit ediyor ve bu işlem için iki yol takip ediyorlardı. Birinci yolda mirkam denilen yatay bir düzlem üzerine dikilmiş düşey bir çubuktan ibaret olan basita adlı alet veya rubu' daire yahut tahtası ve usturlap gibi doğrudan açı ölçen aletler kullanılıyordu ki bu aletler XX. yüzyılın ortalarına kadar terkedilmemişlerdir. İkinci yolda ise sadece açı ölçen aletler kullanılarak kutup

etrafındaki bir yıldızın üst ve alt geçişleri gözlenmek suretiyle coğrafi arz belirleniyordu. Bir derecelik coğrafi arz farkının ilk defa Sincar ovasındaki ölçmelerde bulunmuş olduğu anlaşılmaktadır. Bettânî (ö. 266/879) Rakka'da yaz ve kış inkılâbı günlerinde, zeval vakti güneşin semtû'r-re'se olan uzaklığını sırasıyla 12° 26' ve 59° 36' olarak bulup o zaman bilinen formüllere göre bu değerlerden Rakka'nın arzını 59° 36' + 12° 26' = 36° 1' ve husûf dairesinin eğimini de 59° 36' - 12° 26' = 23° 33' olarak tesbit etmiştir. Husûf dairesinin eğiminin zamana bağlı olarak uzun dönemde değiştiği göz önünde tutulup bu değer klasik astronomi kitaplarında merhale esaslı olarak kabul edilmiştir. Ebû'l-Vefâ el-Bûzcânî de (ö. 377/987) aynı metodu kullanarak Bağdat'ın arzını 23° 35' olarak bulmuştur. Hipparkhos milâttan önce 150'de ekliptiğin eğimini 23° 51', Ebû'l-Vefâ 23° 35', Uluğ Bey (ö. 1437) 23° 30' 17" , Kopernik (ö. 1530) 23° 28' 24" ve Newcomb (ö. 1900) 23° 27' 8" olarak bulmuşlardır. 1942'de yapılan bir hesaplama ise 23° 26' 50" sonucunu vermiştir.

İslâm dünyasında doğrudan arz ve tûl-leri veren cetveller veya bunların hesaplanmasına yardımcı olmak üzere birçok zîc ve metâlî cetvelleri meydana getirilmiştir; *ez-Zicû'l-mümtehan*, *Zicû'l-Bettânî*, *Zicû's-Şâmil*, *Zic-i İlhanî* ve *Zic-i Uluğ Bey* bunların en önemlileridir. Bu eserlerin ilki, bir astronomlar heyeti tarafından düzeltilen Batlamyus'un zîcidir; ikincisi Bettânî'ye, üçüncüsü Ebû'l-Vefâ'ya, dördüncüsü Nasîrüddîn-i Tûsî'ye, beşincisi de Uluğ Bey, Ali Kuşçu ve Kadızâde Rûmî'ye aittir. Kütüphanelerimizde rubu' tahta veya dairesinin yahut usturlabın kullanılması dolayısıyla arz ve tûl derecelerinin tayini hakkında çok sayıda kitap ve risâle bulunmaktadır. Meselâ *Rubu' Müceyyeb* (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3569/4); *Rubu' Mukantara* (Süleymaniye Ktp., Nafiz Paşa, nr. 1275/1); *Rubu' Dâireleri ile İrtifâ Meselesi* (Süleymaniye Ktp., Şâzelî, nr. 138) adlı Türkçe risâleler bunlardan birkaçıdır. Ayrıca *Kitâbü'l-Et'vâl ve'l-urûz*, *Kitâbü Harekâtî's-semâviyye*, *Tuhtetü'l-mecâlis*, İbn Havkal'ın *Kitâbü Şüretî'l-arz*'ı (Kahire, ts., Leiden 1938), Bîrûnî'nin *el-Kânûnû'l-Mes'ûdî* (I-III, Haydarâbâd 1954-1956), Ebû'l-Fidâ'nın *Takvîmü'l-büldân* (Paris 1840), Yâkût el-Hamevî'nin *Mu'cemü'l-büldân* (I-VI, Leipzig 1866-1873) gibi mate-

matik, astronomi ve coğrafya kitaplarında da İslâm dünyasındaki önemli yerlerin arz ve tûlleri, gözlem veya hesaplama neticesi olarak verilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, "arz" md.; Bîrûnî, *Kitâbü Tahdîdî nihâyâtî'l-emâkin li-taştîhi mesâfâtî'l-mesâkin*, Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 3386; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebsâr* (nşr. Fuat Sezgin), Frankfurt 1408/1988, II, 297-299, 324-328; Fatin Gökmen, *Rubu' Tahtası, Nazariyatı ve Tersîmî*, İstanbul 1948; E. S. Kennedy, *A Commentary upon Biruni's Kitâb Tahdîd-al amâkin*, Beyrut 1973; M. Dizer, *Astronomi Hazineleri*, İstanbul 1986; Abdullah Kızılırmak, "Enlem", TA, XV, 215-216; R. M. Glendinning, "Latitude and Longitude", EBr., XIII, 791; İ. Hakkı Akyol, "Arz", İA, I, 653-657.

CENGİZ AYDIN

ARZ-ı HÂVİYE

(bk. ALEM).

ARZ-ı MEV'ÜD

(الأرض الموعودة)

Allah'ın Hz. İbrâhîm'e ve onun soyundan gelenlere vermeyi vaad ettiği yer için kullanılan terim.

İbrânîce'de "Eretz Israel" (İsrâil diyarı) denilen bu bölge Ahd-i Atîk'te "Ken'an diyarı" (Tekvîn, 11/31; 17/18; Çıkış, 6/4), "diyar" (Tesniye, 26/15; İşaya, 57/13), "gurbet diyarı" (Tekvîn, 17/8), "memleket" (Tekvîn, 26/2-3) diye de zikredilmektedir. İkinci Mâbed döneminden itibaren ise "arz-ı mev'üd" diye adlandırılmış olup Ahd-i Cedîd'de de bu isimle geçmektedir (İbrânîler'e Mektup, 11/9). Ahd-i Atîk'te burası ayrıca "iyi ve geniş diyar" (Çıkış, 3/8), "süt ve bal akan diyar" (Çıkış, 3/8; Levililer, 20/24; Tesniye, 11/9; Yeremya, 11/5; 32/22; Hezekiel, 20/6, 15), "bütün memleketlerin süsü olan diyar" (Hezekiel, 20/6, 15) diye tasvir edilmiştir.

Kitâb-ı Mukaddes'te Hz. İbrâhîm'e yapılan vaadde, "Mısır ırmağından büyük ırmağa, Fırat ırmağına kadar olan bölge" (Tekvîn, 15/8), Hz. Mûsâ ve Yeşu'a yapılan vaadde, "Ayak tabanınızın basacağı her yer sizin olacak" denilmiştir (Tesniye, 11/24; Yeşu, 1/3). Arz-ı mev'üdün sınırları Ahd-i Atîk'te daha ayrıntılı olarak şu şekilde verilmektedir: Güney sınırı: "Tsin çölünden Edom boyunca olacak ve cenup sınırınız şarka doğru Tuz denizinin ucundan olacak ve sınırınız Akabbim yokuşundan cenuba doğru dolaşacak ve Tsin'e geçecek ve onun uçla-

rı Kadeş-Barnea'nın cenubunda olacaklar ve Hatsar-Addar'a çıkacak ve Atsmon'a geçecek ve sınır Atsmon'dan Mısır vadisine kadar dolaşacak ve onun uçları deniz yanında olacaktır" (Sayılar, 34/3-5; Tesniye, 15/2-4). Buradaki Tsin çölü Kadeş'in kuzeydoğusunda yer almakta ve arz-ı mev'üdün güney sınırını teşkil etmektedir. Tuz denizi bugünkü Ölüdeniz'dir. Akabbim yokuşu Ölüdeniz'in güneyinde, bugünkü Nakb es-Safâ, Hatsar-Addar Kadeş-Barnea'nın kuzeybatısındaki Vâdilkudeyrât, Atsmon da Vâdilkudeyrât'ın batısındaki yerdir. Mısır vadisi ise, Gazze'nin güneybatısından Akdeniz'e açılan Vâdilarîş'tir. Arz-ı mev'üdün güney sınırını belirten bu ifade, Ruhban metnine aittir ve Negev'in büyük bir kısmını arz-ı mev'üda katmaktadır. Batı sınırı: "Büyük deniz ve onun kıyısı olacaktır" (Sayılar, 34/6; Yeşu, 1/4). "Garp denizi"de (Tesniye, 11/24) denilen bu deniz Akdeniz'dir. Kuzey sınırı: "Büyük denizden Hor dağına kadar kendinize işaret koyacaksınız. Hor dağından Hamat'a girilecek yere kadar işaret koyacaksınız ve sınırın uçları Tsedâd'da olacak ve sınır Zifron'a çıkacak ve onun uçları Hatsar-Enan'da olacaktır" (Sayılar, 34/7-9). Arz-ı mev'üdün kuzey sınırı, Ahd-i Atîk'in diğer yerlerinde Lübnan olarak belirtilmektedir (Tesniye, 11/24; Yeşu, 1/4). Söz konusu Hor dağının Güney Anadolu'daki Tûros dağı olduğu da ileri sürülmüştür (Ancien Testament [Traduction Oecumenique de la Bible], s. 326); fakat genel kanaat, bunun Lübnan dağı (Cebelilübnan) olduğu yönündedir. Esasen Ahd-i Atîk'in hiçbir yerinde arz-ı mev'üdün kuzey sınırı Lübnan bölgesini aşmamaktadır. Doğu sınırı: "Ve şark sınırınız için Hatsar-Enan'dan Şefam'a kadar işaret koyacaksınız ve sınır Şefam'dan Ain'in şark tarafında Ribla'ya inecek ve şarka doğru Kinneret denizinin yanına dokunacaktır ve sınır Erden'e inecek ve uçları Tuz denizi yanında olacaktır" (Sayılar, 34/10-12). Kinneret denizi Taberiye gölüdür. Ahd-i Atîk'te doğu sınırı "büyük ırmak, Fırat ırmağı" olarak da gösterildiği halde (Tekvîn, 15/18; Tesniye, 11/24; Yeşu, 1/4), Sayılar, 34/10-12'de Rab Yahova tarafından Hz. Mûsâ'ya çizilen doğu sınırı Taberiye ve Lut göllerinin doğu tarafındaki bölgeyle sınırlı kalmaktadır. Doğu sınırının Fırat'a kadar uzatılması ideal ölçülere göredir ve yahudi tarihinde hiç gerçekleşmemiştir. İsrail tarihinin en parlak dönemi Hz. Süleyman devri olmasına, Hz. Süleyman'-